

УДК 332:338

Плотницька С.І.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту й адміністрування
Харківського національного університету міського господарства
імені О.М. Бекетова*

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ДЕПРЕСІЇ

Досліджено формування економічного потенціалу аграрних підприємств. Проаналізовано існуючі підходи до визначення депресивних територій, проведено типізацію сільських депресивних районів України. Визначено напрями підвищення ефективності використання економічного потенціалу аграрних підприємств в умовах територіальної депресії.

Ключові слова: економічний потенціал, аграрні підприємства, сільські депресивні території, рівень рентабельності.

Плотницкая С.И. ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ДЕПРЕССИИ

Исследовано формирование экономического потенциала аграрных предприятий. Проанализированы существующие подходы к определению депрессивных территорий, проведена типизация сельских депрессивных районов Украины. Определены направления повышения эффективности использования экономического потенциала аграрных предприятий в условиях территориальной депрессии.

Ключевые слова: экономический потенциал, аграрные предприятия, сельские депрессивные территории, уровень рентабельности.

Plotnytska S.I. FORMATION OF THE ECONOMIC POTENTIAL OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES UNDER THE CONDITIONS OF TERRITORIAL DEPRESSION

Formation of the economic potential of agricultural enterprises has been investigated. Different approaches to definition of depressed areas have been analyzed; depressed rural areas of Ukraine classification have been developed. The ways of improving the efficiency of the economic potential of agricultural enterprises in the territorial depression have been specified.

Keywords: economic potential, farms, rural deprived areas, profitability.

Постановка проблеми. Оцінка сучасного соціально-економічного розвитку сільського господарства України характеризується розмаїттям поглядів, ідей, концепцій щодо економічного зростання. Посилена увага до розвитку сільськогосподарського комплексу не випадкова. Адже від стану сільськогосподарського виробництва залежить рівень продовольчої безпеки держави. У сучасних умовах загострення суперечностей розвитку продуктивних сил та виробничих відносин особливої актуальності набуває підвищення ефективності використання економічного потенціалу аграрних підприємств. Адже саме економічний потенціал відіграє провідну роль в успішному вирішенні економічних і соціальних завдань підприємства і досягненні мети виробництва – підвищення прибутковості. Особливо гостро постає питання формування економічного потенціалу аграрних підприємств в умовах територіальної депресії. Попри надзвичайну актуальність проблематики депресивності регіонів, її дослідження лише розгортаються. Особливу увагу привертають сільські депресивні території, так як деградація сільських поселень та сільського соціуму відбувається значними темпами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду теоретико-методологічних проблем ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, зокрема висвітленню сутності ефективності як соціально-економічної категорії, аналізу факторів забезпечення високих фінансових результатів, обґрунтуванню економічних та організаційних важелів підвищення ефективності господарювання присвячені наукові праці В.Я. Амброзова, М.Й. Маліка, П.Т. Саблука, Г.В. Черевка [11] та багатьох інших вітчизняних вчених-економістів. Значний внесок до теоретичного доробку проблем стратегічного управління економічними ресурсами підприємств зробили зарубіжні вчені І. Ансофф,

Ж. Дебре, Е. Денісон, П. Друкер, Дж. К. Гелбрейт, Ф. Котлер, Р. Коуз, Ж. Ламабен, А. Мескон, Г. Мінтцберг, В. Парето, П. Ромер, Г. Стейнер, Й. Шумпетер. Однак варто зазначити, що сучасні умови господарювання вимагають модифікації управління економічним потенціалом сільськогосподарських підприємств з урахуванням регіональних чинників. Саме на регіональному аспекті як вирішальному факторові підвищення ефективності господарської діяльності підприємств фокусують свою увагу зарубіжні вчені. Усе вищевикладене й обумовлює доцільність досліджень проблеми формування економічного потенціалу аграрних підприємств з урахуванням регіональних чинників.

Постановка завдання. На основі вищевикладеного завданням цієї наукової розвідки є дослідження формування економічного потенціалу аграрних підприємств та визначення напрямів підвищення ефективності його використання в умовах територіальної депресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення стійкого розвитку агропромислових підприємств значною мірою залежить від ефективності використання їхнього економічного потенціалу [3; 12]. Важливість управління економічним потенціалом підприємств базових галузей економіки була усвідомлена західними країнами, починаючи з епохи індустріального розвитку. Вона особливо зросла у період енергетичних криз 70-х років минулого століття і посилення конкуренції між суб'єктами відкритої глобальної економіки.

Аналіз досліджень ефективності використання економічного потенціалу підприємства виявив значні відмінності у визначенні як самого економічного потенціалу, так і його елементів. Приєднуємося до думки вчених, які визначають економічний потенціал як сукупність можливостей суспільства щодо

оптимального використання наявних ресурсів у процесі розвитку виробничих відносин з метою задоволення потреб членів суспільства [3]. Підприємства використовують свій економічний потенціал як інструмент адаптаційного процесу, тобто за допомогою економічного потенціалу доцільно реагувати на негативний вплив факторів зовнішнього середовища.

Таким чином, ядром формування економічного потенціалу аграрних підприємств виступає ресурсний потенціал, який визначається кількістю, якістю і збалансованістю природних, біологічних, матеріальних і трудових ресурсів. Застосування техніки, технологій, а також здібностей і кваліфікації персоналу на базі ресурсного потенціалу відображає виробничий потенціал. Дослідження маркетингового середовища, побудови оптимальних каналів збуту сільськогосподарської продукції на основі виробничого потенціалу визначає ринковий потенціал підприємства, який і є базисом для формування економічного потенціалу (рис. 1).

Рис. 1. Модель формування економічного потенціалу аграрного підприємства

Удосконалено автором на основі [3]

Просторове розташування сільськогосподарського виробництва має територіальну прив'язку до конкретних територій. Поняття території багатопланове і передбачає диференціацію за особливостями природного, історичного, соціально-культурного та виробничо-господарського середовища [2]. Ознакою, за якою певну територію можна представити як відносно самостійну одиницю, можна вважати соціально-економічну єдність із усією національно економікою, тобто економічні процеси, які в ній протікають, повинні відображати певні закономірності суспільного відтворення, які формуються під впливом взаємозалежних економічних, соціальних і природних факторів. Даному підходу відповідає таке визначення територіальної одиниці: це частина цілісної соціально-економічної системи, що характеризується спільністю рис, замкненим відтворювальним циклом та певними економічними особливостями [11]. Згідно з метою нашого дослідження розглянемо особливості функціонування депресивних територій.

В Україні досі відсутні єдині підходи до типізації депресивних територій. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» передбачено виділення чотирьох різновидів депресивних територій – регіонів, промислових і сільських районів, міст обласного підпорядкування [9]. Відповідно до змін, які були внесені до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» 2009 р., Кабінетом Міністрів України було прийнято новий «Порядок здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів та міст обласного, республіканського в АР Крим значення для визнання територій депресивними» (№ 235 від 02.03.2010 р.) [8]. Нормами зазначеної постанови визначені критеріальні межі

репресивності, що дало змогу провести делімітацію депресивних територій на відміну від аналогічного «Порядку ... визнання територій депресивними» (Постанова КМ України № 860 від 24.06.2006 р.), використання якого не дозволяло цього зробити. Так, цим документом визначається, що граничні рівні відхилення визначаються з урахуванням досвіду країн – членів ЄС як коефіцієнти, що відображають різницю стандартного відхилення показників від їх середнього і встановлюються у розрізі 0,75 для нижчих та 1,25 для вищих характеристик показників розвитку територій відповідних груп [8, с. 7]. У той же час і нова редакція Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», і новий «Порядок ... визнання територій депресивними» містять багато суперечливих пунктів. Мова йде насамперед про норму, що зазначає, що депресивною може визнаватися лише та територія, яка відповідає усім критеріям депресивності одночасно.

Універсальний підхід, на який спиралися при розробці нового «Порядку ... визнання територій депресивними», передбачає зважування становища району в країні з урахуванням лише двох критеріїв – ВРП на душу населення та рівня безробіття. Але варто зауважити, що ці критеріальні межі використовуються в європейських країнах для регіонів з населенням від 800 тис. до 7 млн осіб, тобто цей критерій можна використовувати в Україні для визначення депресивних регіонів (областей). На більш низьких ієрархічних рівнях у країнах ЄС використовуються інші критерії депресивності [6].

Виділяють два основних методичних підходи, які можна використовувати для визначення депресивності території будь-якого рівня: підхід, застосований на розрахунок індексу людського розвитку, та підхід із використанням динамічного рейтингу показників соціально-економічного розвитку регіонів. В певній мірі для визначення депресивних територій можна використовувати їхній інвестиційний рейтинг. Тобто визначення депресивних територій можна проводити шляхом розрахунку інтегрального показника розвитку сільських районів.

Проведене наукове дослідження на основі використання світового та вітчизняного досвіду розробки критеріїв для визначення депресивності територій, а також формульного підходу, розробленого З. Герасимчук [2], дало можливість визначити депресивні сільські території на рівні районів, де інтегральний показник їхнього соціально-економічного розвитку відхиляється від середньої для країни величини більш як на 10%. Всі виділені сільські депресивні райони були згруповані у такі групи за домінуючими причинами депресивності: 1) сільські райони, основними причинами виникнення депресивної ситуації яких стала демографічна ситуація; 2) сільські райони з високим рівнем безробіття; 3) сільські райони з низьким рівнем як розвитку (як господарсько-фінансового, так і соціального).

Райони першої групи здебільшого локалізуються у Сумській, Чернігівській та частково Полтавській областях. Якщо за демографічними показниками райони першої групи дуже однорідні, то за показниками господарсько-інфраструктурного розвитку – суттєво різняться між собою. Так, до даної групи належать райони, які характеризуються як низькими, так і високими показниками аграрного виробництва. Наприклад, рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва аграрних підприємств депресивних районів Чернігівської області у 2013 р. варіювався від 7,6% до 32,2%.

Друга група сільських депресивних районів більш значна за кількістю районів. До даного депресивного типу належать райони Вінницької, Одеської та Херсонської областей, які характеризуються високим рівнем безробіття. Показники аграрного виробництва є досить значними, хоча мають місце суттєві міжрайонні відмінності, які важко піддаються логічному аналізу. Немає суттєвої залежності між показниками сільськогосподарського виробництва та часткою зайнятих в аграрній сфері. Слабо залежними виявилися також такі показники, як частка зайнятих в аграрній сфері, обсяги реалізованої сільськогосподарської продукції та рівень заробітної плати.

До третьої групи належать окремі райони Вінницької, Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, а також частково Харківської, Дніпропетровської, Луганської, Київської, Вінницької, Житомирської та Хмельницької областей. Головними причинами депресивності районів даної групи є низькі показники фінансової самозабезпеченості та соціальної сфери. При цьому демографічні індикатори майже відповідають середнім для країни значенням. Для районів третьої групи, як і для районів попередніх груп, характерні суттєві міжрайонні варіації рівня рентабельності аграрного виробництва.

Проведені дослідження показали, що рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва аграрних підприємств на депресивних територіях має значні диспропорції. Окрім того, проведений аналіз за допомогою економіко-статистичних методів, зокрема регресійного аналізу, показав практичну відсутність очікуваних залежностей між обсягами аграрного виробництва і рівнем доходів населення, між рівнем заробітної плати та товарообігом. Це свідчить про те, що у сільських районах відбуваються неоднозначні, суперечливі процеси, які часто неможливо пояснити традиційними економічними механізмами чи існуючою логікою наукової практики. Зазначене є також підтвердженням думки М. Барановського про те, що «... у складних системах, прикладом яких є й сільські території, депресивними можуть бути не всі, а лише окремі підсистеми, а причини цього варто шукати поза межами системно-структурного аналізу у рамках нелінійних структур синергетичного підходу» [2].

За останні роки соціально-політичні й інституційно-економічні перетворення значно ускладнили навколишнє середовище ділових відносин вітчизняних сільськогосподарських підприємств. У цьому зв'язку забезпечення стійкого економічного розвитку агропромислових підприємств викликає необхідність формулювання нової концепції ефективного використання економічного потенціалу з орієнтацією не тільки на внутрішні можливості, але й на можливості й погрози зовнішнього навколишнього середовища. Так, О. Бугуцький та К. Якуба визнають, що «... в межах кожної зони господарювання різняться техніко-економічні і природні умови виробництва, рівні ресурсозабезпеченості у них різні» [2, с. 69], що підтверджує той факт, що для досягнення однакового результату двом господарствам необхідні різні ресурси як за обсягом, так і за структурою.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що усі депресивні сільські райони, незалежно від причин виникнення депресії, мають різні зовнішні умови функціонування підприємств, які мають різний вплив на економічний потенціал агропромислових

підприємств, що і обумовлює значне варіювання рівня рентабельності сільськогосподарського виробництва. Тобто дослідження ефективності використання економічного потенціалу агропромислових підприємств в умовах територіальної депресії зміщуються у площину визначення рівня територіального капіталу депресивного сільського району та його структури.

Висновки та напрями подальших досліджень. Так як проведені дослідження довели, що рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва аграрних підприємств на депресивних територіях варіюється у значних межах і практично відсутні залежності між традиційними факторно обумовленими величинами, то висунута гіпотеза про значний вплив зовнішніх факторів на ефективність функціонування агропромислових підприємств. Для підвищення ефективності використання економічного потенціалу агропромислових підприємств в умовах територіальної депресії важливого значення набуває типізація сільських депресивних районів за рівнем розвитку територіального капіталу, оскільки може слугувати основою для розробки механізму та системи заходів щодо сталого розвитку агропромислових підприємств.

Аналізуючи вищевикладене, зазначений напрям наукових досліджень заслуговує на особливу увагу із зазначеної проблематики.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України : [монографія] / М.О. Барановський. – Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с.
2. Герасимчук З.В. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації : [монографія] / З.В. Герасимчук, В.Л. Галушак. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 246 с.
3. Економічний потенціал аграрних підприємств: механізми формування та розвитку / О.В. Березін, О.Д. Плотник. – Полтава : Інтер-Графіка, 2012. – 221 с.
4. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 р. № 2850-IV // ВВР України. – 2005. – № 51. – Ст. 548.
5. Засідання комітетський слухань на тему: нові підходи в розвитку депресивних регіонів України. – Київ, 2010. – 88 с.
6. Коломийчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району: теорія, методологія, практика : [монографія] / В.С. Коломийчук. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2001. – 440 с.
7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України // Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 25 червня 2009 року № 1562-VI / Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua.
9. Про затвердження Порядку здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів та міст обласного, республіканського в АР Крим значення для визнання територій депресивними : Постанова КМ України № 235 від 02.03.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=235-2010>.
10. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
11. Якуба К.І. До методології рейтингової оцінки формування трудового потенціалу сільських територій / К.І. Якуба // Вісник аграрної науки. – 2008. – № 1. – С. 60-65.
12. Економічний потенціал регіона: аналіз, оцінка, діагностика : моногр. / А.Н. Тищенко, Н.А. Кизим, А.І. Кубах, Е.В. Давыкина. – Х. : ІД «ИНЖЕК», 2005. – 176 с.